

Voorwoord

Door Tijs Goldschmidt

Als zeventienjarige las ik het eerste deel uit de *Anathema's* van Rudy Kousbroek, dat in 1969 verscheen. Het was voor een dwarse puber niet minder dan een openbaring. En dit wonder bleef zich, met alle delen die nog volgden, telkens herhalen. Op de middelbare school leerde je talen, goochelen met wiskundige formules en natuurkundige wetten toepassen. Daarbij moest je zeker je verstand gebruiken, maar het denken van Kousbroek, dat zich onbekommerd begaf op sterk uiteenlopende en soms ingewikkelde vakgebieden, was van een andere orde. Zijn essays waren met speels gemak, lichtvoetig geschreven. Ik had voor het eerst het gevoel: Ah ha, zo gaat *denken* dus. Door denken, dingen omdraaien, vragen stellen en kritiek formuleren, debatteren en vooral: tegenvoorbeelden verzinnen om erachter te komen of iets wel echt klopt.

Kousbroek schreef werkelijk over alle denkbare onderwerpen. Over literatuur (Modiano, Jarry, Queneau, Hillenius), politiek (het Arabisch-Israëliëse conflict/antisemitisme), beeldende kunst (Picasso,

Magritte, Appel, Klein), maar ook over relaties tussen mensen en hun geliefde huisdieren. Daarnaast had hij belangstelling voor techniek, iets dat ik in de literatuur nog niet eerder was tegengekomen. Net als mijn vader, die in een vooroorlogse Daimler reed (met, hoe opwindend, een in de olie slippende koppeling), had Kousbroek belangstelling voor oldtimers. Zoals de Citroën Traction, die door zijn voorwielaandrijving in de bocht veel beter grip op de weg had dan een van achter aangedreven auto. Ook schreef hij bevlogen over mechanisch geconstrueerde objecten, zoals klokken of opwinddieren, die hem in verrukking brachten zodra ze begonnen te lopen. Altijd had ik hem nog eens willen vragen, recht op de man af, wat hij nu eigenlijk mooier vond, een opwindzebra of een echte. Ik was er in die jaren van overtuigd met de *Anathema's* en andere publicaties van Kousbroek iets belangrijks te hebben ontdekt en voelde me door hem gesteund. Ik hield niet alleen van zijn lucide manier van denken en schrijven, zonder de wolligheid of poeha van iemand als Harry Mulisch, maar leerde en passant ook wat wel en niet het onderwerp van beschouwing kon zijn.

Kousbroek, rationalist en atheïst, was steeds tastend op zoek naar 'hoe het zit', op een manier die, naar mijn idee, zelfs door Multatuli niet wordt gegeven. Dit meanderend zoeken is ook de teneur in de correspondentie die hij van 1979 tot 1989 met Gerard Reve voerde. Keer op keer blijkt dat hij eerlijk is, zichzelf niet ontziet, en het, nota bene uit ei-

gen beweging, toegeeft als achteraf blijkt dat hij iets helemaal verkeerd heeft gezien of het op een ondergeschikt punt mis heeft gehad. Een zeldzame kwaliteit. Anders dan bij Reve, die in het belang van de literatuur ook in zijn brieven fabuleert, ironiseert, doet alsof en bluft, zijn *alternative facts*, zoals dat sinds de uitverkiezing van de laatste Amerikaanse president heet, aan Kousbroek niet besteed. Al direct in het begin van de correspondentie met Reve komt Kousbroeks intellectuele nieuwsgierigheid naar voren: 'In klop- en andere geesten geloof ik niet. Om de een of andere reden heb ik mij altijd bijzonder voor zulke dingen geïnteresseerd, maar ik moet het eerste geval nog tegenkomen dat aan een aantal bepaalde criteria voldoet.'

Ook het rooms-katholicisme van Reve intrigeert hem en is een weerkerend thema in de brieven. Voor Kousbroek heeft het er alle schijn van dat geloven niet meer is dan wishful thinking, en als dat zo is, kan hij het alleen maar beschamende nonsens vinden. Alsof je als volwassene in Sinterklaas zou blijven geloven. De christelijke directrice van het internaat waar hij in Indië verbleef, had hem gezegd dat hij voor de ochtend zou sterven als hij God niet bad om vergeving (vanwege het een of ander klein vergrijp). Hij weigerde dat moedig. Het werd de langste nacht van zijn leven, die vertwijfeld en in angst werd doorgebracht, maar daarna was hij overtuigd. Het is bangmakerij: God bestaat niet, er is geen laatste oordeel en ook geen vrolijke afterparty. Kousbroek meende dat er zonder twijfel intelligente gelovigen

bestaan – het is geen contradictio in terminis –, maar dat hij in dat verband alleen Pascal noemt, suggereert dat hij enkele eeuwen terug moest gaan om er een te vinden. Hij onderschatte op dat punt, vrees ik, toch miljoenen medemensen. Kousbroek zag gelovigen au fond als lieden die erin zijn geslaagd zichzelf dom te houden.

Kousbroek houdt Reve in talloze brieven voor dat deze redeneert, analyseert, speelt en goochelt met ideeën als ‘een verstandig persoon’. Hoe is het dan in godsnaam mogelijk dat hij vervolgens in staat is zichzelf zo voor de gek te houden met het katholieke geloof? Waarschijnlijk zou Kousbroek zich nog liever hebben verhangen dan zich te troosten met dergelijke kinderachtige leugens. Reve is een stuk pragmatischer. Hij ziet het geloof als een paardenmiddel, maar het werkt wel. En het rooms-katholicisme is natuurlijk niet zomaar een geloof. Reve raadt Kousbroek herhaaldelijk aan om ook rooms-katholiek te worden. Zoals alcoholisten graag zien dat hun gezelschap met hen meedrinkt, zo ziet menig rooms-katholiek graag dat er wordt mee geloofd. Het mooie van het rooms-katholieke geloof is dat het niet alleen niet erg is dat je zondigt, nee sterker, het wordt van je verwacht. Wat wil een mens nog meer? Niet langer stiekem overspelige gedachten hebben, maar eerlijk opbiechten dat je jongens wilt offeren aan je vriend en dat ook doen. Openlijk uitspreken dat je hen echt, of in elk geval in de verbeelding, zou willen tuchtigen, en zelfs martelen, een sadistisch trekje van Reve waarmee Kousbroek

geen enkele affiniteit heeft. Dat hoort bij hem eerder bij mensen 'haten' dan 'liefhebben'.

Eindeloos komt Reve terug op Maria, het branden van kaarsen om haar gunsten te vragen, of die van Vincentius of een andere heilige. Hij weidt uit over het trekken van horoscopen, het berekenen van ascendanten, en het verbinden van verstrekkende conclusies aan de uitkomsten daarvan. Meestal om erachter te komen of een begeerlijke slanke jonge man zekere gevoelens voor hem koestert, een goede partner zou zijn, of om te toetsen of een aspirant-vriend, zoals Kousbroek, wel voor zijn vriendschap in aanmerking komt. Irrationele bezigheden als deze staan ver van Kousbroek af. Reve wekt de indruk te geloven in allerlei flauwekul, en doet dat met verve op een idiosyncratische manier: hij tart een intellectueel taboe, provocerend en geestig. Kousbroek laat, ondanks zijn gebrek aan affiniteit met het hedendaagse rooms-katholieke geloof, dat hem niet alleen in intellectuele maar ook in esthetische zin afstoot, steeds zijn betrokkenheid blijken bij het wel en wee van Gerard Reve en diens levensgezel Matroos Vos. Zo schenkt hij hun met plezier een religieus beeld. Je kon Reve, krijg je de indruk, dolblij maken met een polychroom gipsen Maria-beeld dat licht gaf zodra je haar stekker in het stopcontact stak. Er is in de correspondentie zelfs regelmatig sprake van een gezamenlijke tocht naar Lourdes. En al kwam het er uiteindelijk niet van, uit de bereidheid van Kousbroek om zo'n tocht te willen maken, blijkt wel hoeveel vriendschap hij inder-

tijd voor Reve voelde. Hij wil begrijpen wat Reve bezielt en zelf ervaren wat zo'n pelgrimstocht behelst, al ziet hij er tegelijkertijd tegenop.

Kousbroek blijft geduldig, eerlijk en openhartig en stelt Reve talloze lastige vragen, waaraan Reve zich vervolgens op onnavolgbare wijze weet te onttrekken. Als Kousbroek, bang hem te irriteren, Reve omzichtig vraagt: 'Wat meen je er nu werkelijk van?' antwoordt die: 'Ach, eigenlijk ben ik atheïst. Maar ik doe er weinig aan.' Hoe nieuwsgierig, opmerkzaam en geïnteresseerd Kousbroek ook is, Reve lijkt niet van zins te onthullen hoe het precies bij hem zit, wat theater is en wat niet. Als een volleerd acteur die vast van plan is zich niet uit zijn rol te laten halen. Hij heeft er kennelijk plezier in Kousbroek een beetje te jennen, te spotten met zijn intellectuele en rationele zekerheden, en hem het gevoel te geven dat zijn pijlen geen doel raken. Omgekeerd krijg je nergens de indruk dat Reve erop zat te wachten om Kousbroek te vergezellen naar een tentoonstelling van oude auto's of het een of ander heiligdom van de wetenschap en techniek, zoals het Teylers Museum in Haarlem. Want zeg nou eerlijk, zoiets dacht Reve vermoedelijk, wat moet een schrijver in zo'n kunstvijandige en ideeënarme omgeving? Algemeen geldende verklaringen voor natuurlijke fenomenen zijn er altijd, die interesseren Reve hoege-naamd niet, het gaat om de persoonlijke beleving daarvan en het vinden van een expressiemiddel, taal, om daarover iets zinnigs naar buiten te brengen. Kousbroek blijft hoffelijk, maar houdt Reve ten

slotte wel eens voor dat hij niet luistert, niet serieus op zijn vragen ingaat. Veel later, in *Het Boek Van Violet En Dood* (1996), zou Reve schrijven: 'En wat heeft Eddy Kleingeld [het personage voor wie Kousbroek bijna zeker model stond] uitgevonden? Niets dan gezeur: laster jegens zingvogels, jegens God en Diens majesteit, tegen de Schoonheid van de Natuur en tegen alle boeken die echt mooi zijn omdat ze niet door intellectuelen geschreven zijn maar door *gedrevenen* die het hart van de mens kennen en liefhebben.' Dat mannelijke vogels met een territorium door te zingen vrouwtjes lokken en rivalen wegjagen, vond Reve een slaapverwekkende constatering van die 'vreemde loopvogel' Eddy K. alias Kousbroek. Hijzelf speculeerde er liever over welk geloof een bepaalde vogelsoort aanhing, zoals de papegaai die Ave kon zeggen en onmogelijk iets anders dan rooms-katholiek kon zijn.

Reve schreef zeer veel meer brieven aan Kousbroek dan vice versa. Voor Reve was het een manier om 's morgens op gang te komen. Eerst een of twee brieven schrijven, pas dan was hij in de juiste gemoedstoestand om met het echte werk, het schrijven van een roman, verder te gaan. Het is ook de vraag of Reve het schrijven van zoveel brieven aan Kousbroek wel zou hebben volgehouden als hij niet tegelijkertijd een toekomstige lezer in gedachten had gehad. Kousbroek is voor Reve soms niet veel meer dan een brievendepot, want op een geschreven antwoord kan hij lang niet altijd rekenen. Er wordt wel regelmatig getelefoneerd.

Kousbroek is er vaak niet goed aan toe. Hij maakt een gedeprimeerde indruk, is niet zelden radeloos, onzeker over hoe het verder moet. Hij schrijft Reve: 'Je berichten zijn een grote troost in de (het) vrees en beven waarin ik leef en waarover ik bij een volgende gelegenheid misschien iets zal durven loslaten.' Hij is aan het scheiden van zijn eerste vrouw, de schrijfster Ethel Portnoy, loopt over van schuldgevoelens, niet het minst over het in de steek laten van zijn zoon Gabriel. Hij heeft de sinologe Sarah Hart ontmoet, maar of het met haar iets worden zal is nog allerm minst zeker. Op zeker moment schrijft hij: 'Mijn geliefde mijn ontzettend geliefde Ierse is vertrokken, naar haar kamer terug "om rustig over alles na te kunnen denken", maar met meename van al haar spullen en ik ben bang dat ze nooit meer terug zal komen.' Uiteindelijk verlaat Kousbroek zijn gezin in Den Haag. Het lokt hem aan opnieuw te beginnen, de 'onvoorstelbare rommel en chaos van papieren', waarin hij zelf de weg niet meer weet achter zich te laten. Hij gaat, na veel aarzelingen en gepieker, in Parijs wonen met Sarah Hart.

Kousbroek heeft het gevoel in de correspondentie in gebreke te blijven, een middelmatig en traag briefschrijver te zijn. Hij gaat zelfs zover Reve te waarschuwen dat hij, door zo intensief met hem te corresponderen, een betrekkelijk slechte investering doet. Reve is niet te beroerd om Kousbroek wat op te beuren door hem erop te wijzen dat hij niet moet tobben. Hij is tenslotte behept met een groot literair talent: 'Weliswaar niet zo groot als het mij-

ne, maar een mens kan niet alles hebben.'

In vergelijking met het aantal brieven dat Reve verstuurde is het aantal brieven van Kousbroek weliswaar klein, maar de kwaliteit is hoog. Ze zijn voor Kousbroek-liefhebbers altijd de moeite waard en bijna altijd geestig. Er komt een grote diversiteit aan onderwerpen aan bod en ook zijn er veel persoonlijke ontboezemingen en uitweidingen over collega's, journalisten van *NRC Handelsblad* waar Kousbroek in vaste dienst was, met ziekteverzekering en al. Zoals over zijn chef K.L. Poll, die in zijn geschriften een volledig gebrek aan humor wordt toegedicht en die beschikte over de bijzondere gave 'met ijzeren consequentie de verkeerde dingen te zeggen', of over vakbroeder W.F. Hermans die zowel Kousbroek als Reve bewonderen om zijn schrijverschap, maar tegen wiens persoon ze beiden ernstige bezwaren hebben. Reve is met Hermans, met wie hij ooit bevriend was, allang gebrouilleerd geraakt en probeert Kousbroek ertoe te verleiden iets verschrikkelijks over hem te vertellen dat hij nog niet wist. Het bezitten van een beroemde, gemeenschappelijke vijand schiep duidelijk een band. Een bijna perfecte illustratie van de alliantievorming tussen chimpanseemannen die Frans de Waal pas had beschreven in zijn boek *Chimpanseepolitiek*.

Kousbroek laat zich ertoe verleiden Reve te vertellen hoe hij over Hermans denkt. Hij voelde zich, bekent hij, in de vriendschap met Hermans eigenlijk nooit helemaal op zijn gemak, wetend dat eens het moment zal komen dat het afgelopen is. Kousbroek

zal zeker ook beseft hebben dat vriendschappen met Reve niet altijd even bestendig waren, maar dat weerhield hem er niet van de correspondentie voort te zetten. In *Het Boek Van Violet En Dood* zou Reve het bezoek van Eddy K., diens vrouw en zijn twee zoons – het ging in werkelijkheid om zijn zoon en een vriend – aan La Grâce uiterst negatief beschrijven. En dat terwijl Reve eerder in een brief aan Geert van Oorschot enthousiast verslag had gedaan van een geslaagd bezoek aan La Grâce van Kousbroek c.s. Wie niet op papier terecht wil komen blijve beter ver bij schrijvers uit de buurt.

Kousbroek, die zelden interviews gaf, vertelde in 2009, in het laatste vraaggesprek voor zijn dood: ‘Ik ben aan tien, dertien romans begonnen en heb ze allemaal in de prullenbak gegooid.’ In vertrouwen had Kousbroek dit allemaal al eerder aan Reve opgebiecht, die er in *Het Boek Van Violet En Dood* op terugkomt. De verteller in dat boek deelt mee: ‘Want toen die Eddy hoorde dat ik twee derde van mijn liefdesroman “Bezorgde Ouders” voltooid had en hem vertelde dat het schrijven van het slot, zoals altijd, al mijn krachten vereiste, zeide hij mij in een telefoongesprek dat ik een boek moest schrijven “als een schijf, dat je dus overal kunt beginnen...” Ik vond dat zeer sympathiek, al had hij, onze Eddy K. dus, zelf nog nooit een roman geschreven.’

De correspondentie tussen Kousbroek en Reve bevat veel openhartige, soms vermakelijke en af en toe zelfs leerzame passages over het verlangen naar en seks met vrouwen, mannen, jongens, meisjes,